

1-Ma'ruza : Kirish. "Karantin zararkunandalari va kasalliklari" faniga kirish O'simliklar karantini to'g'risidagi qonun va qoidalari.

Reja:

1. Karantin zararkunandalar fanining maqsadi va vazifalari.
2. Karantin zararkunandalar fanining rivojlanish tarixi.
3. Karantin zararkunandalar fanining qonulari.

Qishloq xo'jaligi ekinlari karantini fanining vazifasi zararli organizmlarning mamlakat ichkarisida tarqalishiga yoki tashqaridan kirib kelishiga yo'l qo'ymaslik, bu organizmlar ekinzorlarda paydo bo'lganda tarqalish vaqtini nazarda tutib, uni chegaralash tadbirlarini ishlab chiqishga tavsiyalar berishdan iborat.

Bu fan mamlakatimiz hududida namoyon bo'ladigan, rivojlanadigan, tarqaladigan karantin kasalliklar, hasharotlarning paydo bo'lishi muddatlari va miqdori to'g'risida ma'lumot berib, saqlab qolish uchun zudlik bilan o'tkaziladigan tadbirlarni belgilash yo'llarini ko'rsatib beradi.

Qishloq xo'jaligi ekinlarining karantini fani zimmasiga karantin xizmati vakillari va ilmiy-tadqiqot instituti xodimlari bilan birga ekin dalalarida tarqalishi mumkin bo'ladigan o'simlik kasalliklari, zararli hasharotlarning namoyon bo'lish xavfini, rivojlanishi va tarqalishini oldindan nazorat qilish malakasini hosil qilish kiradi.

Belgilangan vazifalarni amalga oshirish uchun Respublikada, viloyatlarda, tumanlarda, shaharlarda karantin inspeksiyalari tashkil qilingan. Hozirgi vaqtda 14 ta viloyat karantin inspeksiyasi, 167 ta o'simliklar karantini bo'yicha tuman o'simliklar karantini inspeksiyalari, 31 ta chegara karantin maskanlari, 14 ta fumigatsion bo'linmalar, 6 ta karantin pitomniklari, 1 ta karantin laboratoriyasi, 1 ta botaniqa bog'i, 2 ta oranjereya va 26 ta Davlat nav sinash uchastkalari Respublikamizdagi fitosanitar holatni nazorat qilish bo'yicha ish olib bormoqda. Uning tarkibida tajriba vaselektsiya stantsiyalari, nav sinash maydonchalari tashkil qilingan. Birinchi karantin tadbirlari Frantsiyada joriy qilingan. Bunga sabab 1858-1862 yillarda AQSH dan Frantsiyaga keltirilgan uzum ko'chatlarida uchraydigan filloksera hasharoti sabab bo'lgan. Keyinchalik Frantsiyaga 8 oidium, soxta un Shudring kasalligi tarqala boshlagan. Shuning uchun qishloq xo'jalikda 56 ta departament tashkil qilinib, ular tok kasalliklariga qarshi kurashgan.

Shundan keyin o'simliklar karantinini joriy qilish yevropamamlakatlariga, Shimoliy Amerikada boshlangan.

AQSH da karantin zonasini tashkil qilish 1912 yilda boshlangan. Shu yili qabul qilingan Karantin to'g'risidagi qonun Shu kungacha o'z kuchini saqlab kelmoqda.

Karantin soxasidagi tadbirlar bir mamlakat misolida tashkil qilinishi hech qanday samara bermasligi aniq bo'ldi. Shuning uchun 1877 yilda Lozanda (Shveytsariya) bo'lib o'tgan yig'ilishda yevropa mamlakatlarida tokning folleksera tufayli nobud bo'lishining oldini olish masalasi xalqaro darajada ko'tarildi. Birinchi xalqaro konventsiyani 1 sentyabr 1878 yilda Bern shaxrida Germaniya, Avstro-Vengriya, Shveytsariya, Frantsiya, Belgiya, Gollandiya keyinchalik Italiya, Ispaniya, birinchi jaxon urishidan keyin Vengriya, Chexoslovakiya va Yugoslaviya davlatlari imzolagan. Konventsiyaning talablariga asosan, tokning fillekserasi tarqalgan davlatlar jaxon bozorida tok ko'chatlari sotish xuquqidan maxrum qilingan.

1905 yil 7 iyunda Xalqaro konventsiyada Rimda Xalqaro qishloq xo'jalik institutini ochish to'g'risida qaror qabul qilingan. Bu institut dastlab turli mamlakatlarda turli kasallik, hasharotlar va begona o'tlardan himoya qilishga o'rgatish qonunlarini yaratishgan.

1914 yilda Frantsiyada 30 mamlakat ishtirokida sertifikatlar bilan almashinish va zararli organizmlarga qarshi kurash choralari belgilab olingan.

1929 yilda Rimda 24 davlat ishtirokida bo'lib o'tgan xalqaro konferentsiyada Rim konventsiyasi qabul qilingan. Bunga asosan Shu davlatlarda o'simliklar himoyasi va karantini bo'yicha ilmiy tadqiqot institutlari tashkil qilinishi, zararli organizmlarni tarqatmaslik uchun qonunlar ishlab chiqish, mamlakatda aniqlangan karantin ob'ektlarining ro'yxatini e'lon qilish, o'simliklarni bir mamlakatdan ikkinchisiga olib borishni qat'iy nazorat qilish kabi tadbirlar vazifa qilib yuklatilgan.

1951 yilda Rim konventsiyasi matni FAO ning yig'ilishida Xalqaro o'simliklarni himoya qilish Konventsiyasini 50 mamlakat ishtirokida tasdiqlaydi. Bunda yagona xalqaro fitosanitar guvoxnomasini berish, fitosanitar nazoratini o'tkazish talablari va nazorat qilinadigan ob'ektlar miqdori aniqlandi.

1951 yil 18 aprelda yevropa, O'rta yer dengizi xovuzasi (EOZR) bo'yicha o'simliklarni himoya qilish Konventsiyasi qabul qilinadi. 1956 yilga kelib Janubiy sharqiy Osiyo va Tinch okeani xovuzasida o'simliklarni himoya qilish komissiyasi tuziladi. Fitosanitariya tadbirlari qatoriga patogen organizmni

saqlovchi o'simlik qoldiqlarini yo'q qilish, g'alla ekinlari somonini yoqish, begona o'tlarini yo'q qilish, patogen organizmni saqlovchi tuproqni kimyoviy va fizik ishlov berish, kasallik tarqalishiga sabab bo'luvchi mehnat qurollari va mashina qismlarini dezinfektsiya qilish kabilar kiradi. Kasalliklarning tarqalishida suv xavzalari va daryo, ariq oqimi, qushlar, hayvonlarning asosiy roli o'rganiladi.

O'simliklar karantini fanining rivojlanish tarixi XIIIV asr boshlariga to'g'ri keladi. Bu ma'lumotlar Rossiyada A.T. Bolotov, Frantsiyada A. Tillet, Italiyada F. Fontana, Daniyada YA. Fabritsius ta'limotlarida bayon qilingan.

Bu to'g'rida dastlabki ma'lumotlarni XIX asrning ikkinchi yarmida nemis olimi A. de Bariy, rus olimi M.S. Voroninlar bergan.

Shu davrdan boshlab dastlabki entomologiya komissiyasi va byurosi, karantin stantsiyalari tuzilgan.

Karantin kasalliklarini o'rganishda XX asr boshlarida rus olimlaridan A.A. YAchevskiy, D.I. Ivanovskiy, I.L. Serbinov, G.K. Burgvits, Amerika olimlaridan E. Smit, U. Stenli kabilar munosib hissa qo'shgan.

Respublikamizda o'simliklar karantini bo'yicha ta'limotning yaratilishida Respublika o'simliklar karantini Bosh davlat inspeksiyasi, Respublika o'simliklar karantini ilmiy markazi, O'zbekiston O'simliklarni himoya qilish instituti, Botaniqa IICHM va Tash DAU ning fitopatologiya kafedrasida professor o'qituvchilaridan A.Sheraliyev, U Raximov, K. Buxarov va O'simliklarni himoya qilish kafedrasida olimlaridan B.S.Boltaev, B.Muradov o'tkazgan tadqiqotlari asosiy rol o'ynadi.

Sobiq ittifoqda 5 iyun 1931 yil Narkomzem tarkibida birinchi karantin xizmati tashkil qilingan. Karantin xizmatining 1961 yil 21 iyulda birinchi, 1980 yil 28 mayda ikkinchi qarori qabul qilingan. 1967 yil 10 avgustda O'simliklarni tashqi karantin qoidalarida 70 ta ob'ektni karantin ob'ekti sifatida ko'rsatilgan. O'simliklar karantin xizmati Nizomida uning maqsadi va vazifalari, mansabdor shaxslarning burch va majburiyatlari ko'rsatilgan.

Shu davrdan boshlab dengiz, daryo portlari, aeroport, temir yo'l va nazorat punktlarida karantin nazorati amalga oshirildi.

1913-1914 yillarda Misr Arab Respublikasidan Rossiyaga keltirilgan paxta tolasida paxta kuyasi borligi aniqlangan. Shundan boshlab tashqaridan keladigan yuklarni karantin nazoratidan o'tkazish tadbirlari ishlab chiqilgan.

Davlat karantin inspeksiyasi 1979 yildan boshlab Qishloq xo'jaligi Vazirligi qoshidagi O'simliklarni himoya qilish bosh boshqarmasiga, 1995

yildan O'zR VM qoshidagi Respublika o'simliklar Bosh Davlat karantin inspeksiyasiga aylantirilgan.

Respublikada karantin tadbirlari o'tkaziladigan hasharotlar, kasalliklar va begona o'tlar dastlabki ro'yxati 2002 yilda e'lon qilingan bo'lib, 30 ta ob'ektni, jumladan 9 tasi yevropa, O'rta yer dengizi o'simliklarni himoya qilish tashkiloti tavsiyasi asosida karantin ob'ekti hisobida ro'yxatga olingan. O'zbekiston davlati uchun karantin ahamiyatiga ega bo'lgan o'simlik, zararkunandalar, kasalliklar va ashaddiy begona o'tlarning 2006 yildagi ro'yxatida respublika xududida uchramaydigan karantin zararkunandalar 58 ta, o'simlik kasalliklari 17 ta, nematodalar 4 ta, bakterial kasalliklar 9 ta, virus kasalliklari 11 ta, begona o'tlar 33 ta deb ko'rsatilgan bo'lsa, 2008 yilda bu ko'rsatkich zararkunandalarda 60 ta, o'simlik kasalliklari 16 ta, nematodalar 4 ta, bakterial kasalliklar 9 ta, virus kasalliklari 11 ta, begona o'tlar 36 ta ni tashkil qilganligi (2008) karantin ob'ektlar soni muntazam o'zgarib turishini ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasi o'simliklar karantini Bosh Davlat inspeksiyasi qoshidagi Karantin laboratoriyasi respublikada mavjud turdosh tashkilotlarga tashkiliy, uslubiy va ilmiy yo'nalishlarni amalga oshirishda rahbarlik qilib kelmoqda. Uning faoliyatining boshlanishi 1934 yildan karantin inspeksiyasi tashkil qilingan davrga to'g'ri keladi.

Inspeksiyaning dastlabki davrdagi faoliyatida zararli hasharotlarga (olma mevaxo'ri, komstok qurti) qarshi biologik kurash choralarini ishlab chiqarishga qaratilgan.

Karantin inspeksiyasi respublika hududiga xorijiy davlatlardan xavfli karantin obektlarini kirib kelishini olini olish tadbirlarini belgilash bilan Shug'ullanadi. Buning uchun mamlakat ichkarisidagi va xorijdan keltirilgan tovarlarning fitopatologik, entomologik, bakteriologik va gerbologik tekshirishni amalga oshiradi.

O'z R FA "Botaniqa" IICHMning Botaniqa bog'ida 1941 ta manzarali va daraxt o'simliklarining urug'larining namunalari o'rganilsa, G'allaorol karantin pitomnigida IKARDA Xalqora tashkilotidan keltirgan bug'doy, sholi, arpa va boshqa g'alla ekinlarining 2129 ta namunasi sinovdan o'tmoqda.

Respublika karantin laboratoriyasi tadqiqotlari asosida Respublika uchun karantin hisoblangan 8 ta hasharot va 3 ta begona o'tlar aniqlangan.

Birinchi karantin to'g'risidagi qaror 6 aprel 1873 Yilda Rossiyada chiqqan. U qaror chet eldan tok qalamchalarni olib kelishini man etilishi to'g'risida edi. Shunga o'xshash qarorlar 1881, 1910 va 1912 yillarda ham chiqqan edi.

Kolorado qo'ng'izini tarqalib ketishini oldini olish uchun 1875 yilda AQSH dan kartoshkani olib kelishni to'g'ri tashkil etish to'g'ridagi qaror chiqdi.

1931 yil 5 iyunda Davlat O'simliklari karantin xizmati tashkil qilindi. Shu yili qishloq xo'jalik o'simliklarni olib kelishi va olib chiqish to'g'risidagi tartibi chop etildi.

21 iyul 1962 yil Davlat karantin xizmatini Nizomi birinchi marta qabul qilindi. 1980 yili o'zgargan Nizom chiqdi. Bu Nizomda birinchi bo'lib karantin nazoratidagi organizmlarni ro'yxati bosildi.

1986 yili yana bir marta yangi Nizom qabul qilindi. O'zbekiston mustaqillikka erishdi va karantin xizmati tuzildi.

O'zbekiston Respublyqasining o'simliklar karantin bo'yicha davlat xizmatiga rahbarlikni O'zbekiston Respublikasi Qishloq va Suv xo'jaligi vazirligi huzuridagi O'zbekiston Respublikasi

O'simliklar karantin Bosh Davlat inspeksiyasi amalga oshiradi. O'zbekiston Respublikasi o'simliklar karantin Bosh Davlat inspeksiyasi boshlig'i Qishloq xo'jaligi vazirligi va Vazirlar Mahkamasi tomonidan kelishgan holda tayinlanadi.

O'zbekiston Respublikasining o'simliklar karantini bo'yicha davlat xizmatini O'zbekiston Respublikasi o'simliklar karantin Bosh Davlat inspeksiyasi, viloyatlar va Toshkent shahar o'simliklar karantini davlat inspeksiyalari, tumanlar, shaharlar o'simliklar karantini davlat inspeksiyalari, temir yo'l stantsiyalaridagi, aeroportlardagi, daryo portlaridagi, pochтамtlardagi va shosselardagi o'simliklar karantini bo'yicha ilmiy markaz, markaziy va viloyat karantin laboratoriyalari hamda karantin ostidagi o'ta xavfli zararli organizmlarga qarshi kuraShuvchi ixtisoslashgan fumigatsiya bo'linmalari amalga oshiradi.

1995 yil 31 avgust kuni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis qaroriga qarab O'zbekiston Respublikasining karantin to'g'risidagi qonun qabul qylindi. Qonun 16 moddadan tashkil topgan.

Bugungi kunda O'simliklar karantini to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi qonuniga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilib, Qonunchilik palatasi tomonidan 2018 yil 20 iyunda qabul qilindi xamda Senat tomonidan 2018 yil 28 iyunda ma'qullandi.

2018 yil 9 iyul kuni O'RQ-484 soni bilan "O'simliklar karantini to'g'risidagi qonun-qoidalar"ning yangi taxriri kuchga kirdi.

Qonunda o'simliklar karantinning asosiy vazifalari berilgan va tadbirlar nimalarga taalluqdi yozilib berilgan, o'simliklar karantini bo'yicha davlat xizmati

organlari, karantin bo'yicha davlat xizmatiga rahbarlik qilish, Bosh Davlat karantin inspeksiyasining vakolatlari va keyingi moddalarida viloyat, shahar, tuman inspeksiyalarining vakolatlari ko'rsatilgan.

Savollar

1. Karantin zararkunandalar fanining boshqa fanlar bilan aloqasi?
2. Karantin zararkunandalar fanining maqsadi va vazifalari?